

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І. Ф. КУРАСА**

СИЧ ОЛЕКСАНДР МАКСИМОВИЧ

УДК: 323.1:141.3](=161.2)
С4

**СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ:
ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРАДИГМИ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у відділі теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

**Науковий
консультант:**

доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Михальченко Микола Іванович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
завідувач відділу теорії та історії
політичної науки

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
Бабкіна Ольга Володимирівна,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри політичних наук

доктор політичних наук, професор
Вдовичин Ігор Ярославович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, професор кафедри теорії та історії
політичної науки

доктор політичних наук, професор
Круглашов Анатолій Миколайович,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, завідувач кафедри політології
та державного управління

Захист відбудеться «26» листопада 2020 р. о 14-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.181.01 Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 202.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 218.

Автореферат розіслано «21» жовтня 2020 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Я. Калакура

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Перманентні революційні процеси в національних державах, що постали на посткомуністичному просторі, та посилення ролі в них місцевих націоналістичних рухів відбуваються на тлі загальноєвропейської тенденції «поправішання» політичного життя. Щороку в інформаційному просторі з'являються новини про успіхи «правих» у національних парламентських та президентських виборах країн не тільки молодії, але й сталої демократії. Для перших це є закономірним явищем у контексті процесів постколоніального відновлення ознак повноцінної національної державності, в якому праві політичні сили відіграють вагому роль. Однак успіхи правих наявні також у сталих демократіях країн Західної Європи, де становлення націй-держав відбулося ще в попередні сторіччя і, здавалось би, не існує тієї загрози національній ідентичності та державності, які зазвичай активізують місцеві націоналізми. І навіть більше, праві рухи Європи активізуються не тільки в парламентських, але й у революційних формах політичної боротьби. Наприклад, намагання Каталонії здобути незалежність від Іспанії 2017 р., радикалізація її прихильників після невдачі, як і радикалізація правих у Німеччині, Франції та інших країнах, є яскравим свідченням цього. Такі процеси актуалізують потребу глибокого вивчення різних аспектів сучасного націоналізму і, зокрема, історичних проявів його переважно революційного потенціалу.

Націоналізм як суспільне явище є суперечливим і різнобічним феноменом: революційним (прогресивним щодо «своїї» нації), поміркованим (раціональним), консервативним, імперським (особливо щодо націй, які бажають звільнитися від колоніального поневолення). В українському націоналізмі існують різні ідеологічні та політичні течії, але на етапі становлення національної держави переважають революційний, раціональний і консервативний різновиди.

Незважаючи на постсоветські стереотипи негативного сприйняття націоналізму й антинаціоналістичні впливи західної науки, що стоїть на позиціях лібералізму, сьогодні в Україні вже існують дослідження, перекладені видання та видання антологічного характеру, які дають змогу розвивати глибинно його наукове вивчення. Зокрема, це роботи Г. Касьянова, Е. Андрющенка, Є. Васильчука, В. Кулика, В. Панченка і науково-публіцистичні праці І. Загребельного, Ю. Михальчишина, В. Рога, В. Тимченка, Л. Шипілова. Європейський аспект націоналізмознавства відображений у кандидатській дисертації А. Шеховцова, докторській дисертації М. Гримської, наукові напрацювання мають Ю. Головачек, Т. Дублікаш, О. Іванов, С. Кулик, А. Романюк, Н. Латигіна, В. Литвин, О. Лісничук, О. Новакова, П. Мироненко і А. Умланд. Водночас відсутні спеціальні дослідження на тему революційного характеру сучасного націоналізму як його іманентної сутності та, попри широке коло наукових напрацювань, не розв'язано наукові проблеми щодо подолання його крайнощів і розробки теорії використання революційного потенціалу

націоналізму в контексті сучасного державотворення, методології його дослідження, обґрунтування концептуальних основ відповідної державної політики, напрямів удосконалення відносин між різними суб'єктами в процесі її реалізації, визначення відповідних інституційних чинників.

Важливе значення для становлення національних основ Української держави має формування зваженої етнонаціональної політики. Воно ж надзвичайно актуальне і в контексті залучення до розбудови української державності потенціалу сучасного націоналізму та нейтралізації постсовєтських пропагандистських стереотипів про його деструктивний характер у галузі цих відносин. Водночас в українській політичній науці є обмаль праць, присвячених висвітленню теми національної політики в теорії і практиці сучасного українського націоналізму. А ті, що з'явилися останнім часом, більше пов'язані з аналізом так званого «єврейського питання» в політиці ОУН та УПА. Хоча низка сучасних фундаментальних видань у галузі етнополітики, політичної історії та сучасних трансформаційних процесів таки дає змогу в загальному контексті характеристики «націоналістичного» вичленили більшою чи меншою мірою й аспект національного питання.

Усе це разом зумовлює потребу в комплексному системному дослідженні політологічних аспектів трансформації парадигми сучасного українського націоналізму, перетворення його революційного потенціалу на раціональний, конструктивістсько-державотворчий, що може стати одним із чинників цивілізаційного вибору сучасної України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційну роботу виконано у відділі теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України в рамках науково-дослідних тем «Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз» (№ державної реєстрації 0115U004754) та «Сучасний політичний дискурс з проблеми багатополосної реструктуризації глобального світу» (№ державної реєстрації 0119U002139).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття політологічних аспектів трансформації парадигми сучасного українського націоналізму. Мета роботи зумовлює виконання низки **завдань**:

- розкрити теоретико-методологічні засади дослідження парадигми сучасного українського націоналізму;
- розглянути феномен відродження націоналізмів державних націй та етнічних націоналізмів у країнах Західної Європи;
- з'ясувати витоки, становлення та розвиток різних форм сучасного українського націоналізму;
- окреслити концепцію перманентної національної революції в контексті сучасного дискурсу українського націоналізму;
- виокремити й систематизувати базові характеристики держави в доктрині сучасного українського націоналізму, розкрити зміст моделі національного авторитаризму на етапі становлення демократії у посттоталітарному суспільстві;

– визначити концептуальні основи і специфіку трансформації сучасного українського націоналізму з революційно-визвольного до раціонально-державницького, виявити соціально-консервативний складник сучасного українського націоналізму та з'ясувати можливості використання його потенціалу на цьому етапі розвитку;

– розглянути формування етнонаціональної політики в теорії та практиці сучасного українського націоналізму;

– розкрити зовнішньополітичну доктрину українського націоналізму й можливості її використання в сучасних умовах.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сучасний український націоналізм.

Предметом дисертаційного дослідження є політологічні аспекти трансформації парадигми сучасного українського націоналізму.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на філософських та спеціально-наукових методах соціогуманітарної сфери наукового пізнання. Основними методами дослідження є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний. Історичний метод дав змогу розглянути феномен відродження націоналізмів державних націй та етнічних націоналізмів у країнах Західної Європи і з'ясувати витоки, становлення та розвиток різних форм сучасного українського націоналізму. Структурно-функціональний підхід дав можливість окреслити концепцію перманентної національної революції в контексті сучасного дискурсу українського націоналізму. Системний метод допоміг узагальнити базові характеристики сучасної держави в доктрині українського націоналізму, розкрити зміст моделі національного авторитаризму на етапі становлення демократії у посттоталітарному суспільстві, розглянути формування етнонаціональної політики в теорії і практиці сучасного українського націоналізму та висвітлити зовнішньополітичну доктрину українського націоналізму і можливості її використання в сучасних умовах. Компаративістський метод дав змогу визначити концептуальні основи і специфіку трансформації парадигми сучасного українського націоналізму з революційно-визвольного до раціонально-державницького, виявити соціально-консервативний складник сучасного українського націоналізму та з'ясувати можливості використання його потенціалу на цьому етапі цивілізаційного розвитку.

Джерельну базу дослідження становлять Конституція України, Закони України – «Про національні меншини в Україні», «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіо-організацій», «Про надзвичайний стан», а також збірники постанов, документів та матеріалів великих зборів і конференцій ОУН протягом 1929–2018 рр., збірники постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності АБН, програмні документи сучасних українських націоналістичних партій та матеріали їхніх друкованих видань і офіційних вебсайтів за період 1991–

2019 рр., матеріали особистого архіву автора про становлення і функціонування сучасних націоналістичних структур.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дисертаційне дослідження є першим в українській політичній науці комплексним дослідженням політологічних аспектів трансформації парадигми сучасного українського націоналізму від революційно-визвольної до конструктивістсько-державницької. Результати проведеного дослідження знайшли своє відображення в таких положеннях:

Уперше:

– комплексно й системно розкрито революційний потенціал сучасного українського націоналізму і можливості трансформації його парадигми в раціональну та конструктивістсько-державницьку. Обґрунтовано, що її результативність значною мірою залежить від двох зустрічно спрямованих складників – запиту суспільства і держави на жертвних будівничих її національних основ та готовності самого націоналізму до інтелектуальної модернізації своєї сутності;

– окреслено суспільно-політичний зміст доктрини націоналізму, критичний стан сучасного українського націоналізмознавства, зокрема проблеми термінологічного забезпечення. Запропоновано авторський підхід до її розв’язання, що полягає у застосуванні світоглядного критерію і визначенні націоналістичними тих партій і рухів, що послуговуються ідеологічною системою, центральним компонентом якої є категорія нації. При цьому рекомендовано враховувати сформовану в післявоєнний період і відмінну для України та Західної Європи конотацію терміну «націоналізм» та розмежовувати український і європейський дискурси цієї проблеми: у першому з них уживати традиційний для суспільного та наукового обігу термін «націоналізм», а в розкритті європейської тематики паралельно з ним використовувати також термін «праві»;

– запропоновано авторське бачення концептуальних засад раціонального націоналізму та визначено концептуальні основи і специфіку трансформації українського націоналізму з революційно-визвольного в конструктивістсько-державницький. Доведено, що соціально-консервативний складник сучасного українського націоналізму має таке ж ідентифікаційне означення на етапі розбудови сучасної Української держави, як і революційний складник на етапі визвольних змагань української нації за самовизначення;

– систематизовано зовнішньополітичну доктрину українського націоналізму та запропоновано авторське бачення можливостей її використання в сучасних умовах. Здійснено аналіз сучасної російсько-української війни в контексті визвольної концепції ООН післявоєнного періоду і на прикладі історичної співпраці ООН з японськими антикомуністами акцентовано увагу на можливостях азійського вектора зовнішньополітичної доктрини націоналізму. Обґрунтовано, що націоналізм є серйозним фактором цивілізаційного визначення сучасної України.

Вдосконалено:

– трактування концепції перманентної національної революції в контексті сучасного дискурсу українського націоналізму, показано зростання потенціалу націоналістичних структур від Революції на граніті до Помаранчевої революції (1990–2004), аргументовано розкрито їхній вплив на перебіг Революції гідності 2013–2014 рр., обґрунтовано соціальний характер цих революційних процесів та антиолігархічну спрямованість революційної перспективи в Україні;

– систематизацію базових характеристик держави в доктрині сучасного українського націоналізму та поглиблено зміст моделі національного авторитаризму на етапі становлення демократії у посттоталітарному суспільстві;

– розуміння процесу формування етнонаціональної політики в доктрині і практиці сучасного українського націоналізму. В контексті поглядів британського дослідника Р. Брюейкера про боротьбу «тріади націоналізмів» у постсовєтських країнах досліджено вплив їхнього протистояння на етнонаціональну політику держави, запропоновано авторський погляд і рекомендації на її формування та реалізацію. Наголошено на проблемі подолання постколоніального дискурсу в трактуванні історії національно-визвольної боротьби ОУН–УПА (на прикладі Волинської трагедії).

Набули дальшого розвитку:

– дослідження відродження націоналізмів державних націй та етнічних націоналізмів у країнах Західної Європи. Обґрунтовано, що під впливом ексцесів Другої світової війни націоналізм, з одного боку, був табуований нарівні з фашизмом та нацизмом, а з другого – він різною мірою був присутній у політичних системах майже всіх провідних країн Західної Європи, а останнім часом у багатьох із них займає досить вагомі політичні позиції;

– розуміння витоків, специфіки становлення та розвитку різних форм українського націоналізму, зокрема в аспекті створення й генезису ОУН в атмосфері радикалізації міжвоєнного суспільно-політичного життя. Зауважено, що в міжвоєнний період демократичні режими збереглися лише в декількох країнах, а в більшості європейських держав запанували диктатури фашистського й нацистського (Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія) та комуністичного (СРСР) типу. Наголошено, що саме в цих умовах після поразки української національної революції 1917–1921 рр. формувалася ідеологія українського націоналізму й народжувалися спочатку організаційні передвісники ОУН, а потім і вона сама. Екстрапольовано політичні погляди чільного ідеолога ОУН С. Ленкавського на перспективи розвитку сучасного українського націоналізму;

– дослідження впливу різних еміграційних формацій ОУН на формування організаційних структур сучасного українського націоналізму та національно-визвольної боротьби УПА на його мілітаризацію. Проаналізовано двохаспектну дію в Україні так званого «абеткового парадоксу націоналізму» Г. Морґентау.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення дисертаційної роботи поглиблюють знання стосовно націоналізму як ідеології та суспільно-політичного феномену і як обов'язкового чинника трансформації та модернізації сучасної Української держави. Сформовані в дисертаційному дослідженні теоретико-методологічні аспекти можна використовувати для розробки лекційних курсів і спецкурсів, навчальних програм з теорії та історії націоналізму, політичних ідеологій, історії і теорії політичної науки.

Особистий внесок здобувача. Аналіз і систематизацію теоретичних положень, емпіричних даних та результатів дисертаційного дослідження, формулювання наукового напрямку, вибір об'єкта і поставлення наукового завдання дисертації здобувач виконав особисто. У дисертації викладено авторську позицію стосовно націоналізму як ідеології та суспільно-політичного феномену. На ідеї та результати інших авторів є відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні тези дисертаційного дослідження доповідали та обговорювали на таких наукових конференціях: II Міжнародна наукова конференція «Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності» (м. Луганськ, 17–18.05.2007 р.); Міжнародна наукова конференція «Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму» (м. Івано-Франківськ, 17–18.11.2007 р.); Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю створення Народного руху України «Народний рух України в новітньому українському державотворенні та розбудові громадянського суспільства» (м. Івано-Франківськ, 29.10.2009 р.); Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст» (м. Івано-Франківськ, 02–03.03.2012 р.); V Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Етнонаціональна політика в теорії та практиці українського націоналізму: історія і сьогодення» (м. Івано-Франківськ, 14-15.06.2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська політична нація: історія і сучасність» (м. Київ, 04.04.2013 р.); Наукова конференція «Україна і Росія: що далі?» (м. Київ, 21.11.2014 р.); Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Держава у теорії і практиці українського націоналізму» (м. Івано-Франківськ, 26–27.06.2015 р.); Міжнародна наукова конференція «Український визвольний рух 20–50-х років ХХ ст.: ідея державності та її реалізація» (м. Київ, 29–30.06.2016 р.); V Регіональна науково-практична конференція «Українське націоналістичне підпілля у 20–50-х роках ХХ ст. на теренах Західної України», присвячена 110-й річниці від дня народження Р. Шухевича (м. Рогатин, 16.05.2017 р.); VII Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю, присвячена 75-й річниці УПА «Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення» (Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р.); V Бандерівські читання: «Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів» (м. Київ, 09.02.2018 р.); VII Конгрес політологів України.

Цивілізаційне самовизначення України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. (м. Київ, 23.03.2018 р.); VIII Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Економічний націоналізм» (Івано-Франківськ, 12–13.10.2018 р.); VII Бандерівські читання: «Націоналізм і глобалізм: нові виклики» (м. Київ, 08.02.2020 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано індивідуальну монографію, 22 наукові статті у фахових виданнях з політичних наук, 18 з яких у фахових виданнях України, зокрема 13 у виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз, та 4 у наукових періодичних виданнях інших держав, а також 10 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, восьми розділів, 29-ти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що охоплює 357 позицій, та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 457 сторінок. Обсяг основного тексту – 384 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет, мету, завдання та методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, зазначено особистий внесок автора і дані щодо апробації результатів дисертаційної роботи.

Перший розділ – **«Теоретико-методологічні засади дослідження особливостей трансформації парадигми сучасного українського націоналізму»** присвячено ступеню наукової розробки теми, дослідженню теоретичних аспектів сутності поняття націоналізму, його основних трактувань та парадигм, проблеми уніфікації термінологічної бази, аналізу революційного складника в доктрині й модерністській історії націоналізму, описано методологію дослідження.

У розділі здійснено аналіз рівня розвитку українського націоналізмознавства і зауважено, що, зважаючи на пострадянські антинаціоналістичні анахронізми та впливи західної науки, що базується на ліберальних позиціях, його сучасний стан досить нерозвинений.

Відзначено, що найсистемніше теорії нації та націоналізму в однойменній роботі опрацював Г. Касьянов. Аналізу сучасного стану українського націоналізму присвячено дисертаційне дослідження Е. Андрюшенка і наукові праці Є. Васильчука, В. Кулика і В. Панченка. Дослідницький інтерес становлять науково-публіцистичні праці І. Загребельного, Ю. Михальчишина, В. Рога, В. Тимченка і Л. Шипілова. Європейський аспект націоналізмознавства відображено в кандидатській дисертації А. Шеховцова і докторській дисертації М. Гримської, наукові напрацювання мають Ю. Головачек, Т. Дублікаш, О. Іванов, С. Кулик, А. Романюк, Н. Латигіна, В. Литвин, О. Лісничук, О. Новакова, П. Мироненко і А. Умланд. Дослідження революційних процесів в українському суспільстві подали у своїх працях А. Ашурбеков, Р. Балабан, Т. Бевз, М. Вітенко, О. Єгрешій, Г. Зеленько, А. Киридон, Л. Кочубей, В. Котигоренко, М. Кугутяк, В. Кулик, Я. Потапенко, М. Рябчук, Ю. Шайго-

родський, Е. Щербенко і В. Яремчук, а тема Революції гідності стала складовою частиною актуального дисертаційного дослідження Г. Сасин і монографії Ю. Мацієвського. Тему етнонаціональної політики та ролі і місця націоналізму в ній відображено у працях І. Вдовичина, І. Вільчинської, О. Калакури, М. Кармазіної, А. Колодій, А. Круглашова, О. Майбороди, С. Римаренка, Т. Лященко, І. Цепенди, Л. Шкляра і В. Явір, виданнях Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України «Мала енциклопедія етнодержавознавства», Інституту філософії НАН України «Феномен нації: основи життєдіяльності» і Національного інституту стратегічних досліджень «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи». Цивілізаційні та геополітичні орієнтації українського суспільства і місце націоналізму в їхньому визначенні є темою досліджень В. Бушанського, В. Войналовича, М. Михальченка, М. Нагорняка, О. Рафальського і В. Смолянюка. Як джерельну базу використано загальну антологію націоналізму за редакції О. Проценка і В. Лісового, антологію українського націоналізму у двох томах за редакції В. Рога, серію збірників наукових конференцій «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави» та «Бандерівські читання». Вагоме значення мають україномовні видання зарубіжних дослідників націоналізмознавства Б. Андерсона, Р. Брюейкера, Е. Гелнера, М. Гібернау, Д. Лангевіше, Е. Сміта, Т. Снайдера, Д. Шнаппер, Р. Шпорлюка та ін.

На сьогодні в політичній науці не сформовано уніфікованого підходу до розуміння сутності націоналізму. Він має доволі широке коло трактувань та парадигм. Кожен його національний різновид дуже своєрідний і залежить від комплексу тих умов, у яких існує і розвивається конкретна нація. Однак всі націоналізми в один феномен єднає категорія нації, яка є центральним, системоутворюючим елементом їхньої ідеологічної системи й епіцентром програмно-політичної діяльності. Для досягнення поставлених завдань націоналізм у дослідженні проаналізовано як доктрину та політичний рух у його модерністській парадигмі.

Серед іншого в націоналізмознавстві існує проблема вироблення й уніфікації термінологічної бази, зокрема щодо суб'єктів дослідження – партій і рухів націоналістичного спрямування. Розмежовано специфіку застосування різних термінів на позначення політичних партій націоналістичного спрямування окремо в європейському та українському дискурсах. З'ясовано, що в європейській практиці найбільш вживаними є терміни: «праворадикальні», «правопопулістські», «правоекстремістські», «крайні праві», «ультраправі», «радикальні праві», «неофашистські», «нові праві», «антимігрантські», «популістські», «популістські праві партії», «популістські радикальні праві партії», «ультрапопулізм правого крила», «радикальний популізм правого крила». Через післявоєнні особливості суспільного сприйняття нацизму в європейських країнах усталилася традиція уникати близької до нього назви «націоналізм» і називати партії відповідного спрямування «правими» шляхом їхньої ідентифікації на загальноідеологічній шкалі.

Натомість для української політичної традиції усталеним є вживання терміну «націоналізм». Хоча останнім часом у наукових дослідженнях виявляється тенденція запозичення західних термінологічних підходів і серед найбільш вживаних є: «праворадикальні організації», «ультраправі», «радикально праві», «радикальні націоналістичні», «ультранационалістичні», «правоекстремістські». Деякі автори також вживають терміни «фашистські», «нацистські», «ультранационалізм фашистського толку», «радикальний галицький націоналізм».

Проаналізувавши названі категорії, у дисертації аргументовано вказано на недопустимість ідентифікації націоналізму з фашизмом та нацизмом, наголошено на вторинності інших прикметникових характеристик щодо світоглядного позиціонування політичних сил і партій націоналістичного спрямування. Запропоновано спочатку їх ідентифікувати такими за критерієм наявності у світоглядних системах категорії «нація», а вже потім розмежовувати між собою за ступенем поміркованості чи радикальності за допомогою наведених прикметників.

Охарактеризовано революційність націоналізму через призму його доктрини, методологічно використано погляди провідних дослідників його феномену в Європі та світі. Зокрема Е. Сміта, який вважав, що націоналізм функціонує перш за все як політична доктрина та перший уклад її окремі елементи в єдину цілісність. З основних її положень для аналізу виокремлено вимоги, що «кожна нація має бути автономною», та логічно пов'язану з нею, що «всі нації мають бути вільними і захищеними». Обидві вони значною мірою передбачають революційний шлях досягнення такого стану. В першу чергу це стосується східноєвропейського типу націоналізмів, а серед них і українського, які згідно з типологією Г. Кона розвивалися в умовах бездержавного існування відповідних націй.

Е. Гелнер – найвідоміший представник модерністської парадигми націоналізму. Науковець вважав, що суспільство у своєму розвитку пройшло три стадії: доаграрну, аграрну й індустріальну. Внаслідок поєднання культурних, соціальних та економічних процесів націоналізм виникає саме в індустріальну добу, що одночасно постає і як «доба націоналізму». Теорію його виникнення Е. Гелнер базує на взаємодії трьох категорій – «економіки», «культури» і «держави». Економіка індустріальної доби потребує нового типу виробничника, який володіє значно ширшим обсягом знань. На його переконання, саме націоналізм покликаний виконати функцію поширення в масах «високої культури». Будучи локомотивом такого процесу і соціалізації населення в одну національну спільноту, націоналізм виконує революційну роль – руйнує підвалини старого суспільства.

Поєднання в природі націоналізму двох основ – руйницької та конструктивної має важливе значення для розуміння його сутності і використання потенціалу сучасного українського націоналізму в процесі розбудови національної держави.

Теорія американського дослідника Р. Шпорлюка про походження націй і націоналізмів органічно вписується в контекст імперології та колоніалізму і

постколоніального становлення національних держав. Процес виникнення нації та націоналізму науковець розглядає у контексті світової історії, застосовуючи при цьому ідеї Б. Андерсона про «уявлені спільноти» та думки Л. Грінфелд, що формування практично всіх націй відбувалося в умовах протистояння з іншими націями. Імперія не тільки пригнічує інші народи, але й активізує їхні націоналізми, одночасно послаблюючи свої модернізаційні спроможності. У свою чергу націоналізм у цьому процесі відіграє революційно-визвольну функцію. Для дисертаційного дослідження звернення до поглядів Р. Шпорлюка має значення ще й тому, що сам науковець має українське походження і його теорія базується на «українському проєкті».

Аналіз модерністської історії націоналізму вказує, що вона також є по суті історією революцій. Він виник наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у Західній Європі і поступово поширився на її східну частину. Знаковими історичними подіями для поширення націоналізму стали Велика французька революція, «польське питання» – поділ Польщі та національно-визвольні повстання в ній, «весна народів» 1848 р. Як методологічну базу використано погляди Е. Сміта про три хвилі поширення етнічного націоналізму та Е. Гелнера щодо етапів його розвитку, нерівномірності становлення окремих націоналізмів і поділу Європи на «часові зони».

Послугуючись висновком Р. Шпорлюка про імперський характер СРСР, запропоновано тезу про концентричний характер його територіальної структури і здійснення революційних процесів у постсоціалістичних і постсовєтських країнах залежно від їхньої віддаленості від імперського центру та міри інкорпорованості до нього місцевих еліт. Відповідно революційні процеси в окупованих країнах Центрально-Східної Європи відбулися, наприклад, у 1980-х – на початку 1990-х рр., а в національних державах, що постали на постсовєтському просторі, вони розтягнулися значно довше, і це залежало від часу їхнього перебування у складі СРСР та рівня інкорпорації імперським центром місцевих еліт.

У другому розділі **«Відродження націоналізму в сучасній Західній Європі»** проаналізовано відродження націоналізмів державних націй та етнічних націоналізмів у Західній Європі.

Відзначено, що в останні десятиліття націоналістичні політичні сили стали вагомим чинником політичного життя не тільки країн Центрально-Східної Європи і постсовєтського простору, але і Західної Європи. Процеси активізації націоналізмів набирають характеру системного загальноєвропейського явища і потребують такого ж системного наукового аналізу. Автор висловлює тезу, що сьогодні загальною в Європі, а зокрема в її західній частині, відбувається відродження/ренесанс націоналізму.

Засудивши після завершення Другої світової війни разом із фашизмом та нацизмом і націоналізм, її переможці на опанованих територіях і кожен у власних інтересах мали забезпечити його обструкцію у масовій суспільній свідомості та неприсутність у політичному житті. Окупувавши Центрально-Східну Європу, російсько-більшовицький режим встановив у тамтешніх країнах маріонеткові соціалістичні уряди і запровадив жорсткий політичний

режим, умови якого виключали легальне існування опозиційних політичних сил, а тим більше націоналістичного спрямування.

Не такими однозначними були післявоєнні політичні процеси у країнах Західної Європи. Дефашизація та денацифікація не дали сподіваного результату, а демократичні механізми цих держав дозволяли легальне функціонування не тільки націоналістичних, але й профашистських і пронацистських політичних партій, рухів та інших інституцій громадянського суспільства. Одні з них з часом підпадали під конституційну заборону за наявність в їхній діяльності характерних рис офіційно заборонених ідеологій. Натомість другі, кадрове ядро яких хоч і становили учасники фашистських і нацистських партій воєнного періоду, за прийнятною для суспільства демократичною риторикою маскували свої справжні погляди. Треті поступово еволюціонували або ж відразу дистанціювалися від історичних течій фашизму і нацизму.

Аналізуючи процес ренесансу націоналізму в індустріально розвинених країнах Західної Європи, наголошено, що сьогоднішнім успіхам Альтернативи для Німеччини, австрійської Партії свободи, правоцентристської коаліції «Вперед, Італіє!» та італійського Руху п'яти зірок, Національного фронту у Франції, британської Партії незалежності Сполученого Королівства, грецького Золотого світанку та партії Незалежні греки передував довгий післявоєнний період перманентної участі цілого ряду не впливових чи маловпливових політичних сил націоналістичного спрямування.

Відзначено, що становлення націоналістичних партій у країнах Скандинавії мало свою специфіку і носить запізнілий щодо інших країн Західної Європи характер. Загальна схема їхньої історії – це хвилеподібний процес, який починався з політичної незадоволеності питаннями оподаткування у 1970-х, а згодом, у 1980–1990-х рр. і на початку XXI ст., сконцентрувався на проблематиці, пов'язаній з втікачами та іммігрантами. Відповідно сучасні праві партії у скандинавських країнах зароджуються в середині 1970-х рр., переживають першу хвилю популярності в 1980-х рр., а в кінці 1990-х – на початку XXI ст. піднімаються на вершину своєї популярності. Сьогодні високі електоральні успіхи і навіть участь в урядах цих країн демонструють Данська народна партія, Норвезька партія прогресу, партія «Справжні фіни», Партія шведських демократів.

Аналіз сучасних націоналістичних рухів у країнах Скандинавії вказує на те, що їхній досвід може бути корисний для трансформації українського націоналізму і конструктивного залучення його потенціалу до розбудови національної держави. Сьогодні він перебуває у кризовому стані, а викладений у дослідженні матеріал вказує шляхи виходу з нього через внутрішню організаційну й ідеологічно-програмну модернізацію. Зокрема, цінним є досвід влучної реакції націоналістичних сил на ті актуальні проблеми, які зазвичай оминають традиційні політичні еліти, прагматичної і компромісної адаптації до чинної політичної системи та її еволюційної зміни зсередини й самоідентифікації себе як консервативного чи соціально-консервативного націоналізму.

Активізацію сучасних західноєвропейських етнічних націоналізмів проаналізовано в контексті поглядів Е. Сміта про хвилі їхнього поширення. Висловлено гіпотезу, що уточненню підлягають погляди науковця щодо їхнього віднесення до «третьої хвилі». В концепції Е. Сміта ключовим є концепт «поширення», що означає розповсюдження націоналістичного впливу на раніше не опановані території. Якщо аналізувати їхню активізацію на територіях, де в попередні періоди вже пройшли «хвилі» націоналізму, то мова може йти про його відродження/ренесанс.

Характеристика т. зв. «третьої хвилі» поширення етнічного націоналізму в концепції Е. Сміта принципово відрізняється від двох попередніх. Запропоновано їх порівняти в горизонтально-вертикальній системі координат. «Горизонтальна» – це поширення націоналізму на нові території, у той час як «вертикальна» – його розвиток у різних площинах і якість на раніше опанованій території. У такій системі координат дві перші «хвилі» етнічного націоналізму мають характер горизонтального поширення, у той час як «етнічне відродження» 60–70-х рр. ХХ ст. в індустріально розвинених країнах Заходу, яке науковець відніс до «третьої хвилі», є прикладом вертикального проникнення націоналізму в глибинні етнічні сфери західних суспільств, уже опанованих націоналізмом у класичний період його становлення. І це інший вид націоналізму – націоналізм етнічних меншин централізованих держав, відмінний від націоналізму тих, що домінують над ними, державних націй.

Запропоновано поділ етнічних націоналізмів на декілька типів. Окремий із них становлять визвольні націоналізми (сецесійні, згідно з визначенням О. Рафальського) – ті з них, які за мету своєї боротьби ставлять повну незалежність своїх націй від централізованих держав. Із проаналізованих такими є шотландський, ірландський, вельський націоналізми у Великій Британії, каталонський та баскський в Іспанії і фламандський націоналізм у Бельгії.

Серед етнічних сецесійних націоналізмів слід окремо виділити іредентистські, тобто такі, що прагнуть відокремлення частини території держави для приєднання до іншої держави. Прикладом останнього є діяльність ірландської партії «Шинн Фейн», політика якої спрямована на возз'єднання з Ірландією регіону Північної Ірландії, що входить до складу Великої Британії.

До іншого типу етнічних націоналізмів належать автономістські – ті з них, що відстоюють культурну, соціальну й економічну автономію своїх національних спільнот, залишаючись у складі політичної та військової структури держав, до яких вони інкорпоровані. Серед проаналізованих такими є північно-італійський та південно-тирольський націоналізми в Італії і корсиканський націоналізм у Франції.

Автор висловлює тезу, що деяким сучасним національним рухам у країнах Західної Європи притаманний націоналізм як метаідеологія, що об'єднує ідеєю незалежності різні і навіть світоглядно полярні політичні

сили. Прикладом таких є вельський, каталонський та баскський національні рухи за незалежність.

У третьому розділі **«Витоки та становлення сучасного українського націоналізму»** розкрито історію зародження й еволюції українського націоналізму, зокрема в аспекті створення й генезису ОУН в атмосфері радикалізації міжвоєнного суспільно-політичного життя та розглянуто витoki, специфіку становлення і розвитку різних організаційних форм сучасного українського націоналізму.

Встановлено, що від часу своєї появи і до Другої світової війни націоналізм зайняв домінуючі позиції на політичній мапі Європи. У цей час він зазнав значних трансформацій і значно радикалізувався. Причини цього явища крилися в зміні геополітичної ситуації, загостренні міжнародних протистоянь, відповідно до умов яких змінилися і форми захисту національних інтересів. В активну фазу боротьби за національне визволення та побудову власних держав вступили етнічні націоналізми, які згідно з трактуваннями Е. Сміта не змогли себе реалізувати в «першій хвилі» його поширення. Вони отримали шанс в умовах «другої хвилі», міжнародна атмосфера якої не давала їм вибору бути інакшими. До переліку таких належить і український націоналізм.

У кризових повоєнних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах в Італії і Німеччині виникли відповідно фашизм та націонал-соціалізм. Ряд науковців помилково асоціює їх із націоналізмом, і стереотип такого отождолення сформував ще переможець Другої світової війни. Фашизм і нацизм близькі між собою у світоглядній сфері та за тоталітарними методами здійснення політичної влади. Водночас вони мають суттєві відмінності, в основі яких лежить центральний компонент їхніх світоглядних систем. Для італійського фашизму таким був етатизм, а для німецького націонал-соціалізму – расизм. Фашизм і нацизм відрізнялися також від націоналізму, головною категорією мислення якого є нація. Український націоналізм ще у довоєнний період відмежовувався від цих ідейно-політичних течій.

Унаслідок загальноєвропейських політичних процесів після завершення Першої світової війни українські державні утворення УНР та ЗУНР було зруйновано через військову агресію сусідів, лідери світового процесу відмовили Україні у праві на власну національну державність, і вона була розчленована поміж СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною, яку пізніше змінила Угорщина. Кожна з цих держав проводила щодо українців жорстоку асиміляційну політику, і це створило суспільно-політичний ґрунт для динамічного розвитку українського націоналізму. Історія його виникнення сягає кінця ХІХ ст., перші організаційні форми та ідейні обґрунтування з'явилися у Наддніпрянській Україні. Однак пік зростання припав саме на міжвоєнний час, і це відбулося у Галичині, де сформувалися відносно сприятливі умови. Саме тут в атмосфері радикалізації міжвоєнного суспільно-політичного життя народжувалися спочатку організаційні

передвісники ОУН, а потім і сама ОУН та сформувалася ідеологія українського націоналізму.

У дисертації опрацьовано генеалогію ОУН та вплив її різних фракцій на формування націоналістичних структур в сучасній Україні. 1929 р. ряд розрізаних націоналістичних організацій об'єдналися в єдину ОУН, яка виступила організаторкою національно-визвольної боротьби 1940–1950-х рр. і справила вагомий вплив на перебіг української історії. Під дією різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів ОУН у 1939–1940 рр. зазнала розколу і поділилася на дві окремі організації, які стали розрізняти за іменами їхніх лідерів як ОУН-мельниківську та ОУН-бандерівську. У свою чергу ОУН-б в еміграції, діючи у форматі ЗЧ ОУН, зазнала чергової провокації советських спецслужб, і від неї відійшла група осіб, які створили ОУН-закордоном. Пізніше ця організація розширювалася між двома еміграційними центрами впливу – ОУН-з і УГВР.

Встановлено, що після проголошення незалежності націоналістичні організації в Україні виникали трьома шляхами: 1) в Україну перенесли свою діяльність традиційні формації ОУН; 2) ці формації ініціювали створення політичних партій та громадських організацій; 3) незалежно від їхнього впливу в Україні виникали нові націоналістичні організації. Невід'ємним складником сучасного українського націоналістичного руху є організації парамілітарного характеру. Предметний вплив на їх формування мала традиція національно-визвольної боротьби УПА. В той же час такий вплив був відсутній на парамілітарні націоналістичні структури, що організаційно базувалися на теренах Східної та Південної України.

Як методологічну основу для характеристики сучасного стану українського націоналізму і моделювання його потенційних перспектив використано праці провідного діяча ОУН-б С. Ленкавського. Аналіз вказує, що його погляди в площині ідеології українського націоналізму були співзвучні сучасним європейським теоретичним напрацюванням та дослідженням у галузі націоналізмознавства. Вони носили характер адаптації ідеологічних конструкцій до умов і потреб політичної боротьби і ввібрали її майже півсторічний досвід.

Незважаючи на те, що націоналізм зародився у Західній Європі і став вагомим чинником світового розвитку, факт його сучасної присутності в політичній системі України викликає критичну реакцію як з боку її сусідів, так і інституцій Європейського Союзу. Ключем для розуміння такої ситуації є формула «абеткового парадоксу націоналізму», яку вивів американський політолог Г. Моргентау. Аналіз становлення сучасної Української держави не дає підстав стверджувати, що така формула має застосування в її внутрішній політиці. Натомість зовнішньонаціональний аналіз аспекту дії «абеткового парадокса націоналізму» підтверджує висновок Г. Моргентау, що держави, які постали на ідеології націоналізму, заперечують його використання для розбудови національних основ відновленої Української держави.

У четвертому розділі «**Революційний складник сучасного українського націоналізму**» розкрито революційний потенціал сучасного українського

націоналізму та його вплив на політичні процеси в Україні, проаналізовано трактування концепції перманентної національної революції в сучасному дискурсі українського націоналізму, показано зростання потенціалу націоналістичних структур від Революції на граніті до Помаранчевої революції (1990–2004 рр.), розглянуто їхній вплив на перебіг Революції гідності 2013–2014 рр., обґрунтовано соціальний характер цих революційних процесів та антиолігархічну спрямованість революційної перспективи в Україні.

Встановлено, що революційний складник завжди був органічним для доктрини українського націоналізму. Для трактування революційних процесів періоду Незалежності в націоналістичній парадигмі використовується популярна серед українських націоналістів 20–30-х років ХХ ст. концепція перманентної національної революції. Її сучасне трактування зводиться до того, що своєю дією вона охоплює не тільки політичну, але й усі інші сфери суспільного життя й триватиме до тих пір, поки сума національних ознак української державності в кожній із них не набере критичної маси та незворотної дії. Під час кульмінаційних загострень перманентного перебігу національної революції виникають революційні зриви (визначення С. Бандери). Здійснено періодизацію основних етапів будівництва сучасної Української держави і проаналізовано їх кризь призму революційного складника націоналістичної доктрини.

Обґрунтовано, що революційний, а зокрема й парамілітарний потенціал українського націоналізму було апробовано в перманентних революційних подіях періоду Незалежності. Першим революційним вибухом була Революція на граніті 1990 р., яка припала на період зародження націоналістичних організацій. Інформація про їхній вплив на організацію та перебіг цієї революції відсутня, у той же час ряд учасників студентського голодування були прихильниками націоналістичного світогляду. Другим революційним вибухом стала Помаранчева революція 2004 р. На відміну від Революції на граніті 1990 р., націоналістичні структури стали її вагомим чинником, а сам революційний Майдан значною мірою наповнився націоналістичним змістом, і на ньому вперше почали звучати теми, які раніше були цариною винятково націоналістичного дискурсу.

Революція гідності 2013–2014 рр. стала третім революційним вибухом в Україні. В дослідженні запропоновано авторську періодизацію цієї події, базовану на критерії радикалізації настроїв її учасників залежно від підвищення рівня ескалації насильства, яке здійснював чинний політичний режим. Встановлено, що націоналістичні сили ВО «Свобода» та громадський рух «Правий сектор» відіграли вагому роль у здійсненні Революції гідності. Володіючи досвідом парамілітарної діяльності, вони сприяли організації ефективного самозахисту учасників революційного Майдану, становили основу його силових структур, радикалізували перебіг революційних процесів, вагомо впливали на світоглядну трансформацію Майдану і постреволюційного українського суспільства.

Розкрито механізм, завдяки якому олігархічні угруповання опанували політичну владу в Україні. Їхній вплив на політичний процес відбувався поетапно: вибірковий підкуп державних чиновників; підпорядкування своєму впливові політичних партій; створення власних партій-проектів. Володіючи великими фінансовими ресурсами, олігархи для політичного захисту своїх економічних інтересів вкладають їх у політичні партії-проекти і супроводжують політичну діяльність їм же належними медіаресурсами, за їх допомогою отримують частку державної влади, яку використовують для примноження своїх економічних активів.

Встановлено участь кланових угруповань у використанні результатів революційних процесів в Україні. В усіх трьох аналізованих революціях наростання суспільного протистояння хоч і було зумовлене об'єктивними обставинами, але носило стихійний характер. А тому вибухи масового невдоволення у двох останніх революціях мали змогу очолити представники конкурентних до чинного режиму кланових угруповань, внаслідок чого вони опанували владу в державі і використовували її як інструмент реалізації своїх економічних інтересів, однак не для ліквідації чинної системи суспільно-політичних та соціально-економічних відносин. А тому ці революції мають незавершений характер.

Захопивши державу (за визначенням Ю. Мацієвського), великий олігархічний капітал в Україні демонструє соціальну безвідповідальність. Прагнення до збільшення надприбутків будь-якою ціною призводить до запровадження низьких соціальних стандартів життя, високого рівня бідності, безробіття тощо. А тому соціальні негаразди були основою масового невдоволення українців під час двох останніх революцій. Однак, не усвідомлюючи їхніх причин, вони піддавалися на пропаганду поверхових, «інструментальних», цілей. У Помаранчевій революції 2004 р. така мета виражалася гаслом «Ющенко – наш президент!», а під час Революції гідності 2013–2014 рр. ним стало гасло європейської інтеграції. Насправді українці прагнули нового президента чи інтеграції не абстрактно, а для досягнення європейських стандартів в усіх сферах суспільного життя. Спрогнозовано, що потенційні революційні вибухи в Україні можуть носити соціальний і антиолігархічний характер.

У п'ятому розділі «**Держава в доктрині сучасного українського націоналізму**» розглянуто місце держави в ідеологічних засадах сучасного українського націоналізму, систематизовано базові характеристики держави в його доктрині та поглиблено зміст моделі національного авторитаризму на етапі становлення демократії у посттоталітарному суспільстві.

Констатовано, що за роки Незалежності в Українській державі так і не сформувався демократичний політичний режим. Україна перманентно перебуває в стані політичної кризи, і це не криза демократії, а криза моделі суспільної трансформації, що була базована на трансформації комуністичної номенклатури в «демократичну еліту» та на експорті чужих і неорганічних для українського суспільства зразків демократії. Акцентовано, що такий стан зумовлює актуальність дослідження трансформаційних моделей розвитку

суспільства, зокрема і через призму залучення потенціалу українського націоналізму та використання теоретичного багажу його доктрини.

Встановлено, що доктрина українського націоналізму передбачала три етапи боротьби за українську державність – національного визволення, державного закріплення та розвитку держави. На першому етапі завдання щодо здобуття національної держави становило суть національної ідеї в її націоналістичному трактуванні. Окреслено принципи позиції, які характеризують внесок українського націоналізму у відновлення національної державності.

З настанням другого етапу в його доктрині актуальними постають питання осучаснення моделі форми держави. На визвольному етапі вона у програмі ОУН передбачала федеративний устрій та президентську форму правління. Натомість сьогодні, з огляду на внутрішні й зовнішні виклики, націоналістична модель держави при збереженні бачення президентської форми правління передбачає її унітарний устрій. Бачення політичного режиму поступово трансформувалося від національної диктатури й авторитаризму до класичного демократичного режиму.

Трактування змісту національної держави націоналістична доктрина здійснює через призму таких її характеристик, як держава національна, демократична, соціальна та правова. Держава є найкращою формою самозбереження і розвитку нації, а тому її національний характер проявляється не тільки в зовнішній символіці чи культурно-духовному житті суспільства, але й охоплює його політичну та соціально-економічну сфери. Завдання з наповнення всіх сфер життя сучасної Української держави національним змістом сучасна доктрина українського націоналізму підносить на рівень національної ідеї.

У політичній сфері суспільства націоналізм визнає демократичний, народоправний характер держави і через призму інтересів титульної нації, яка становить більшість її населення, трактує його як націократію – повновладдя нації у своїй національній державі. Повноцінна участь представників титульної нації в управлінні державою є гарантією захисту її інтересів в культурно-духовній та соціально-економічній сферах.

В історії українського націоналізму питання національного і соціального визволення стояли в нерозривному зв'язку, а тому ідея соціальної держави завжди займала чільне місце в його ідеологічно-програмових засадах. Гостра проблема соціальної незахищеності українців у власній національній державі на етапі її сьогоднішнього становлення створює перспективи для розвитку націоналізму з соціальним ухилом.

Оскільки в суті своїй право є системою закріплених у законодавстві загальнообов'язкових норм поведінки, які історично склалися в суспільстві, то націоналізм трактує правову державу як таку, що захищає права і свободи громадян на основі Конституції та законів, сформованих на органічно-національній основі.

Проаналізовано внутрішні та зовнішні фактори, що зумовлюють труднощі зі становленням в Україні національної демократичної держави. До

внутрішніх віднесено соціалізаційний, суспільно-психологічний, економічний, елітно-провідницький, структурно-владний і консолідаційний, а до зовнішніх – російський та західний впливи. Своєю сумарною дією вони зумовили існування політичного режиму авторитаризму, який за своїми головними ознаками може бути додатково кваліфікований як кримінально-олігархічний.

Сучасна доктрина українського націоналізму на противагу йому і як ефективний механізм подолання негативного впливу названих факторів пропонує альтернативну модель національного авторитаризму, що має своє історичне коріння в теоретичних напрацюваннях і практиці. Видатні теоретики постфеодального суспільства М. Лютер, Ж. Кальвін, Ж. Боден, Г. Іроцій і навіть Н. Макіавеллі та Т. Гоббс хоча й сповідували колегіально-аристократичні й республіканські ранньоліберальні принципи організації нових форм правління, але в той же час обґрунтовували правомірність політичного авторитаризму.

У ХХ ст. в різних європейських країнах, що опинилися в умовах системної кризи і на межі національної катастрофи, до влади прийшли авторитарні діячі, які здійснили радикальні реформи. Аналізуючи їхній досвід, науковці виокремлюють дві нетотожні моделі авторитаризму – тоталітарно-реакційну, націонал-соціалістського типу та консервативно-авторитарну, засновану на принципах корпоративної держави. До першого типу зазвичай відносять режими М. Горті, Ю. Пілсудського, К. Маннергейма, Ф. Франко, з деякими застереженнями і Б. Муссоліні та А. Салазара, а до другого – Ш. де Голля та В. Черчилля.

Інтелектуальна спадщина українського націоналізму ХХ ст. має вагомий вплив на напрацювання, що є світоглядною базою національного авторитаризму на етапі посттоталітарної трансформації суспільства і становлення Української національної і демократичної держави. Відповідні ідеї присутні у напрацюваннях М. Міхновського, Д. Донцова, Ю. Липи, О. Теліги, С. Бандери, Л. Ребета, С. Ленкавського, Я. Стецька. Однак найбільш системно обґрунтовано ідеї національного авторитаризму подано у працях М. Сціборського «Націократія» та Д. Мирона «Ідея і чин України».

У шостому розділі «**Основні засади концепції раціонального націоналізму**» аргументовано потребу «раціоналізації» сучасних східноєвропейських націоналізмів та розкрито фактори, які ускладнюють цей процес, подано розуміння сутності концепції раціонального націоналізму й ідентифіковано сучасний український націоналізм як соціально-консервативний, на основі практичного досвіду проаналізовано проблемні питання взаємовідносин націоналістичних структур та інституцій держави.

Відповідно до класифікації Г. Кона східноєвропейські націоналізми, на відміну від західноєвропейських, формувалися в умовах відсутності власної держави і знаходили свій вияв передусім у сфері культури, а тому й відрізняються етнокультурною спрямованістю, емоційністю та іраціоналізмом.

В умовах відновлення національної державності східноєвропейські націоналізми за зразком західноєвропейських постали перед вимогою

«раціоналізації» своїх доктрин. У той же час ряд обставин, а зокрема труднощі постколоніального дистанціювання від метрополій, глобалізаційні процеси, постмодерний характер сучасної доби, ускладнюють його реалізацію і додатково спонукають їх балансувати на межі світоглядної ірраціональності та програмного раціоналізму. Водночас ці обставини формують і виклики, які стимулюють раціоналізацію націоналізмів у площині практичної політичної діяльності.

У розділі запропоновано авторське бачення теоретичних засад раціонального націоналізму та визначено концептуальні основи і специфіку трансформації українського націоналізму від революційно-визвольного до конструктивістсько-державницького. Під концепцією раціонального націоналізму розуміємо такий спосіб його трактування і систему поглядів на нього, які базуються на раціонально вивіреному, практичному і доцільному використанні його світоглядного та суспільного потенціалу.

Змістовне наповнення концепції раціонального націоналізму носить системний характер і відповідає структурі основних сфер суспільно-політичного життя. Її центральним елементом є держава – політичний ідеал націоналізму, а тому головною і синонімічною характеристикою є його державницький і конструктивний характер. Виклики в кожній з головних сфер життя зумовлюють характеристику раціонального націоналізму в кожній з них: у політичній – як інтеграційного, в економічній – як економічного націоналізму, а в поєднанні соціальної та культурно-духовної – як соціально-консервативного. Загрозливі демографічні процеси, які залежать від функціонування соціальної сфери, і песимістичні сценарії їхнього завершення нівелюють зусилля націоналізму щодо виконання одного з його головних завдань зі збереження національної ідентичності, яка вже більшою мірою стосується сфери культурно-духовних відносин.

Для обґрунтування тези про соціально-консервативний характер сучасного українського націоналізму здійснено аналіз факторів, які впливають на сучасний стан української нації, а отже визначають саме таку спрямованість націоналізму як інструмента її захисту. До найважливіших із них віднесено: постколоніальний статус, олігархічний характер організації економічної та політичної сфер життя, вплив глобалізаційних процесів, посилення імміграції в Україну та складну демографічну ситуацію в країні.

Проведено історичні паралелі та встановлено, що на сучасному етапі соціально-консервативна ідентифікація українського націоналізму відповідає його революційній ідентифікації на етапі бездержавного існування нації і національно-визвольної боротьби. Вона ж частково зберігається в умовах сучасної російсько-української війни.

Отже, використання потенціалу націоналізму в конструктивному руслі і з користю для розбудови національної держави є взаємозалежним процесом і двостороннім рухом – націоналістичних структур і самої держави в особі її посадовців та владних інституцій. Практичний досвід засвідчує, що такої взаємності бракує, і це є наслідком тієї боротьби з націоналізмом, яка відбувається на трьох рівнях: перший рівень – принципове несприйняття і

відторгнення його як явища з боку внутрішньо- і зовнішньополітичних чинників, що базують свою діяльність на комуністичних і ліберальних світоглядних засадах; другий рівень – це міжпартійна політична конкуренція, яка є закономірним та природним явищем з огляду на те, що за визначенням кожна партія існує для того, аби боротися за владу й репрезентувати в ній інтереси тієї частини суспільства, чийм світоглядним виразником вона є; третій рівень – це негативні антинаціоналістичні стереотипи в масі суспільного загалу, які сформувала багатолітня советська пропаганда.

У сьомому розділі **«Етнополітичні відносини в теорії та практиці сучасного українського націоналізму»** проаналізовано й розкрито змістовне наповнення етнополітичних відносин у націоналістичній історії і теорії та практиці сучасного українського націоналізму.

Констатовано, що складний процес етногенезу і взаємопроникнення етносів в ареали розселення, спадок міжетнічних взаємин періоду колоніалізму, сучасний рівень засобів масової комунікації, підвищена мобільність народів й інтенсивні міграційні процеси в епоху глобалізації майже не залишають місця мононаціональним спільнотам. А тому в процесі становлення кожна новоутворена національна держава постає перед складним завданням вироблення політики ставлення до етнічних і національних меншин, що перебувають у її складі. При його розв'язанні неможливо оминати чинник націоналізму титульної (тобто такої, що дала назву державі) нації. Адже за своїм визначенням він покликаний до конструктивної участі у формуванні повноцінних етнонаціональних основ держави.

Аналіз сучасних досліджень у галузі націоналізмознавства вказує на те, що характеристику історії та сучасної політики українського націоналізму часто подають через призму сформованих ще в советські часи псевдонаукових стереотипів і пропагандистських кліше. Навішуючи на український націоналізм ярлики «шовінізму», «фашизму», «нацизму» й «антисемітизму», його опоненти автоматично формують перекручене трактування національного питання в ідеологічно-програмових засадах націоналістичних партій та ускладнюють завдання щодо залучення потенціалу націоналізму до процесу державного будівництва.

Встановлено, що український націоналізм і на визвольному етапі історичного розвитку, і на сучасному державотворчому в епіцентр ідеологічно-програмових засад ставив боротьбу за кращу долю української нації, і вона вбачалася в її визволенні з-під колоніального поневолення та в побудові національної держави. Згідно з націоналістичною доктриною на обох цих етапах національне питання як політика ставлення до інших націй ставилося і ставиться в залежність від їхнього ставлення до такої ідеологічно-програмової мети.

Охарактеризовано закономірність, що в процесі розпаду імперських утворень характерним є намагання колишніх метрополій навіть після юридичного розриву зі своїми колоніями залишити їх як уже суверенні держави у сфері свого впливу й у фарватері своєї міжнародної політики.

Одним із головних опонентів при цьому вони вбачають націоналізми титульних націй таких держав і застосовують щодо їхньої нейтралізації засоби зовнішньо- та внутрішньополітичного впливу.

В контексті дії «абеткового парадокса націоналізму» Г. Моргентау проаналізовано відповідні реакції сусідніх держав, які свого часу здійснювали колоніальне поневолення українських земель, і встановлено, що найчастіше вони проявляються з боку Росії, Польщі та Угорщини. Подразником для них завжди була націозахисна дія українських націоналістів, а останнім часом також націоцентрична політика Української держави у сфері мовної політики та політики історичної пам'яті.

Як методологічну базу для аналізу факторів, що ускладнюють залучення конструктивного потенціалу націоналізму в державному будівництві, залучено концепцію британського політолога Р. Брюбейкера про боротьбу «тріади націоналізмів» на постсовєтському просторі: націоналізму титульної нації новоутвореної держави з подвійним ворогом – внутрішнім націоналізмом етнічної меншини, що ще вчора перебувала у статусі панівної нації метрополії, та із зовнішнім націоналізмом вчорашньої метрополії.

Запропоновано деякі уточнення до неї. Перше з них полягає в тому, що автор науково некоректно вживає термін «націоналізм національної меншини». Друге зумовлене постколоніальними особливостями України. Р. Брюбейкер сформулював узагальнене твердження про боротьбу «тріади націоналізмів», відобразивши в ньому актуальну й однакову для більшості країн « нової» Європи тенденцію протистояння націоналізмів їхніх титульних націй з подвійним російським націоналізмом – зовнішнім і внутрішнім. У той же час Україна відчуває постімперський синдром також з боку Польщі, Угорщини й деякою мірою Румунії.

Встановлено, що важливим складником збалансованої етнонаціональної політики у постколоніальній Україні є політика історичної пам'яті, а зокрема й трактування історії національно-визвольних змагань. Проблемні питання такої політики висвітлено на прикладі Волинської трагедії. Методологічно спираючись на висновки авторитетних зарубіжних дослідників колоніалізму та постколоніального становлення національних держав Е. Саїда і Е. Томпсон, стверджено, що імперське трактування історії й культури колонізованих народів пануватиме до тих пір, аж доки представники цих народів не зможуть подати світові їхнього альтернативного бачення. Його розв'язання є актуальним для сьогоденної української історичної та політичної науки.

У восьмому розділі «**Зовнішньополітична доктрина українського націоналізму**» на основі історичного аналізу систематизовано зовнішньополітичну доктрину сучасного українського націоналізму та запропоновано авторське бачення можливостей її використання в сучасних умовах.

Визначено, що при аналізі зовнішньополітичного становища України більшість західних і вітчизняних політологів сходяться на тому, що вона є країною нереалізованих геополітичних можливостей. А тому актуальним є

питання дослідження причин такого стану. У процесі дослідження використано напрацювання відомих державних діячів та політологів світового рівня З. Бжезінського, Г. Кіссінджера та Лі Куан Ю, а також українських науковців М. Грушевського, С. Рудницького і Ю. Липи.

Оскільки сучасні політичні процеси в Європі ознаменовані тенденцією посилення правих рухів і саме під їхнім впливом сусідні країни дедалі частіше висловлюють претензії до України, дослідження здійснено через призму зовнішньополітичної доктрини ОУН, основні положення якої притаманні ідеологічно-програмовим засадам сучасних організованих структур українського націоналістичного руху.

Встановлено, що основи зовнішньополітичної доктрини ОУН були напрацьовані переважно в період перебування її структур на території України, а вже в період еміграційної діяльності вдосконалено та розвинуто. А тому в основу аналізу лягли програмні документи ОУН саме цього періоду. В процесі його здійснення окремо виділено принципи як вихідні положення такої доктрини та концепції як вироблені системні підходи до розв'язання окремих зовнішньополітичних проблем. Головні елементи доктрини актуалізовано через аналіз різних аспектів сучасної зовнішньої політики України.

Поглиблено аналіз сучасної російсько-української війни в контексті визвольної концепції ОУН післявоєнного періоду. Вона передбачала, що альтернативою термоядерної війни в боротьбі з тоталітарним СРСР можуть стати національно-визвольні революції народів, які поневолила Росія. З огляду на імперський характер ментальності російського народу концепція виключала можливість мирної еволюції Російської імперії. У справі визволення України ОУН-б не сподівалася на підтримку західних держав, оскільки розуміла, що в стратегіях США і НАТО домінувала позиція збереження статус-кво та були відсутні плани розчленування Російської імперії на національні суверенні держави. Своім союзником у потенційній національно-визвольній революції ОУН-б бачила інші народи та сусідні держави, які поневолила Росія і які відчували від неї загрозу. Головним змістом цієї революції вона вважала остаточний розрив з російським способом життя, який насильно нав'язала імперія. Російська агресія проти України 2014 р. та шестирічна російсько-українська війна підтвердили ряд із наведених положень.

На прикладі історичної співпраці ОУН з японськими антикомуністами акцентовано увагу на можливостях азійського вектора зовнішньополітичної доктрини українського націоналізму. Фундаментом такої співпраці був принцип будівництва національних держав у їхніх етнографічних межах, який запропонувала ОУН-б, розчленування Російської імперії на національні держави і спільний інтерес до визволення українських та японських етнічних земель, які загарбав російсько-більшовицький СРСР. Сьогоднішня російська агресія проти України та анексія Криму свідчить, що імперський характер Російської держави не змінився і вона продовжує нести загрозу встановленому світовому порядку й сусіднім народам. У такій ситуації досвід

українсько-японської співпраці проти російсько-комуністичної загрози у ХХ ст. може бути корисним і для сьогоdnішнього припинення неоімперських зазіхань Росії.

Проаналізовано вплив націоналізму на цивілізаційну визначеність держави. При цьому методологічно використано праці британських дослідників націоналізму і національної ідентичності Е. Сміта та М. Гіббернау й українського науковця М. Михальченка. Розглядаючи проблему крізь призму формування політичної нації у постколоніальних державах, встановлено, що у процесі свого становлення вона потребує наявності етнічного ядра. Титульна нація, яка дала назву державі, змушена змагатися за право його сформувати з етнічною меншиною, що є представником колишньої метрополії, користується значними преференціями, зафіксованими в законодавстві новоутвореної держави на початку її становлення, та підтримкою «зовнішньої батьківщини». Визначальний вплив на результат цієї боротьби справляє національна держава, бо від рівня її підтримки зусиль націоналізаційного націоналізму (за визначенням Р. Брюейкера) етнічна нація може як стати ядром політичної нації, так і втратити деякі з рис своєї ідентичності або ж позбутися її повністю. Цей процес, по суті, є одночасно і актом цивілізаційного визначення, в українському випадку – визначеності між європейською та євразійською належністю.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження, в якому вивчено політологічні аспекти трансформації парадигми сучасного українського націоналізму, дозволяє зробити такі висновки:

1. Феномен націоналізму має поліморфний характер і характеризується доволі широким колом трактувань та парадигм. Революційний потенціал сучасного українського націоналізму має можливості трансформації його парадигми в раціональну, конструктивістсько-державницьку, що є одним із чинників цивілізаційного вибору сучасної України.

Зважаючи на пострадянські антинаціоналістичні анахронізми та впливи західної науки, що базуються на ліберальних позиціях, сучасний стан українського націоналізмознавства є достатньо нерозвинутим. Також існує проблема вироблення й уніфікації термінологічної бази, зокрема в межах об'єкта дисертаційної роботи, суб'єктів дослідження, носіїв ідеології – партій та рухів націоналістичного спрямування. Її розв'язання перебуває у площині застосування світоглядного критерію, а націоналістичними запропоновано вважати ті партії і рухи, що послуговуються ідеологічною системою, центральним компонентом якої є категорія нації. При цьому слід врахувати сформовану в післявоєнний період і відмінну для України та Західної Європи конотацію терміну «націоналізм» і розмежувати український та європейський дискурси цієї проблеми: у першому з них вживати традиційний для

суспільного й наукового обігу термін «націоналізм», а в розкритті європейської тематики паралельно з ним вживати також термін «праві».

Проведений у дослідженні аналіз доктрини та модерністської історії націоналізму дає можливість стверджувати, що його іманентною сутністю є революційна характеристика. Низка дослідників, незважаючи на відмінність їхніх теорій щодо походження націоналізму і його доктринальної вартісності, вважає революційність притаманною йому вже з природи самого виникнення. Як показує історичний досвід, коли національна спільнота позбавлена можливостей для реалізації права на власну державність або виникають загрози їй чи базовим рисам національної ідентичності, націоналізм консолідує національну спільноту і є її рушійною націозахисною силою.

Згідно з модерністською історією націоналізму Західна Європа наприкінці XVIII – на початку XX ст. стала його батьківщиною і передала імпульс розвитку та поширення цього суспільного явища в її східну частину і зокрема в Україну.

2. Під впливом ексцесів Другої світової війни націоналізм, з одного боку, було табуовано нарівні з фашизмом та нацизмом, а з другого – він різною мірою був присутній у політичних системах суспільства майже всіх провідних країн Західної Європи, а останнім часом у багатьох із них перебуває серед політичних лідерів.

Аналіз розвитку націоналізмів державних націй Західної Європи в післявоєнний період вказує на те, що недостатньо глибока дефашизація та денацифікація цих суспільств і їхні внутрішньодержавні демократичні механізми дозволили легальне функціонування не тільки націоналістичних, але й профашистських та пронацистських політичних партій. Деякі з них з часом підпали під конституційну заборону, а ряд інших дистанціювалися від історичних течій фашизму та нацизму й еволюціонував до сьогоденного стану консервативних і праворадикальних організацій.

Перманентна участь у політичному процесі країн Західної Європи протягом всього післявоєнного періоду партій правого спрямування різного рівня впливовості створила той придатний суспільно-політичний ґрунт, який забезпечив сьогоденним правим силам цих країн високі електоральні успіхи. Своєю діяльністю вони виконали роль тієї ланки, яка поєднала в один неперервний ланцюг процес розвитку націоналізму від його зародження і до сьогоденного дня.

Цей факт вказує на те, що сучасна активізація правих політичних сил Західної Європи є не новим явищем, а вкладається у загальну схему модерністської історії націоналізму та є виявом його сьогоденного ренесансу.

Західноєвропейський націоналізм відмінний від східноєвропейського і носить громадянсько-територіальний характер. Західноєвропейські централізовані держави сприяли формуванню націй шляхом інкорпорації до її складу разом з домінуючим етносом і міноритарних етнічних груп. А тому

в них поряд з націоналізмом державних націй існують також етнічні націоналізми недержавних етносів.

Етнічні націоналізми поділяються на декілька типів: визвольні – тобто ті з них, які за мету своєї боротьби ставлять повну незалежність своїх націй від централізованих держав, та автономістські – ті з них, що борються за культурну, соціальну й економічну автономію своїх національних спільнот, залишаючись у складі політичної та військової структури держав, до яких їх інкорпоровано. У свою чергу визвольні рухи можна додатково поділити на сепаратистські й іредентистські. Деяким сучасним національним рухам країн Західної Європи притаманний націоналізм як метаідеологія, що об'єднує ідеєю незалежності різні і навіть світоглядно полярні політичні сили.

Аналізовані процеси сьогодишньої активізації етнічних націоналізмів слід вважати прикладом вертикального проникнення націоналізму в глибинні етнічні сфери західних суспільств, які націоналізм уже опанував у класичний період його становлення. Зважаючи на той факт, що більшість з проаналізованих етнічних націоналізмів Західної Європи мають тривалу організаційну історію з кін. XIX – поч. XX ст. або ж їхні сучасні організаційні форми, які побудовані на такій історії та ідеології, їхню нинішню активізацію слід також трактувати як прояв загального процесу ренесансу націоналізму.

3. Історія українського організованого націоналізму сягає своїми витокami кінця XIX ст. Світоглядно й організаційно він закорінений у Наддніпрянській Україні. Однак його найвищий розвиток у формі ОУН припадає на міжвоєнний період. У цей час націоналізм загалом радикалізувався у його класичному розумінні, а також з'явилися відмінні від нього ідейно-політичні течії фашизму та нацизму, які у своїх світоглядних системах мали спільну з ним категорію нації. І це багатьом дослідникам до сьогодні дає підстави свідомо чи несвідомо ототожнювати ці явища.

Натомість у процесі дослідження встановлено, що фашизм і нацизм були сформовані в умовах існування власних національних держав і хоч намагалися до свого світоглядного арсеналу залучати націоналістичний компонент, однак були відмінними від націоналізму ідейно-політичними течіями. З уваги на суттєві відмінності західноєвропейського та східноєвропейського типів націоналізмів, лише перші з них виступили як складові компоненти фашизму й нацизму.

Вивчаючи досвід фашизму та нацизму, ОУН ще у своїх документах й ідеологічних розробках довоєнного періоду відмежовувалася від цих ідейно-політичних течій, вказуючи на власну оригінальність та застерігаючи від сліпого наслідування чужих зразків. Свідченням цього є наведені в дослідженні погляди чільного ідеолога ОУН Д. Мирона-Орлика.

Радикалізацію націоналізму і загалом європейського політичного життя у міжвоєнний період спричинили творці Версальської системи світового порядку. Внаслідок прогалин, які були закладені в ній, склалися умови, в яких новостворені держави у процесі свого становлення безконтрольно і безкарно з боку світової спільноти проводили жорстку асиміляційну політику

щодо національних меншин, а ті внаслідок націозахисної реакції породжували власний націоналізм, що домагався права на національну державу й на жорстоку політику державних націоналізмів відповідав адекватними методами.

В атмосфері радикалізації міжвоєнного суспільно-політичного життя демократичні режими збереглися лише в декількох країнах, а в більшості європейських держав запанували диктатури фашистського, нацистського (Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія) та комуністичного (СРСР) типу. Саме в цих умовах після поразки української національної революції 1917–1921 рр. формувалася ідеологія українського націоналізму й народжувалися спочатку організаційні передвісники ОУН, а потім і вона сама. ОУН пройшла складний шлях розвитку в Україні, а після закінчення Другої світової війни в еміграції. В остаточному підсумку вона поділилася на три окремі формації з аналогічними назвами, популярно знані як ОУН-мельниківська, ОУН-бандерівська та ОУН-закордоном («двійкарі»).

Після проголошення незалежності України вони переносять свою діяльність в Україну, а дві перші з них ініціюють створення політичних партій та громадських організацій. Значно активнішими зусиллями в цій справі відзначалася ОУН-бандерівська. Окрім того, незалежно від їхнього впливу в Україні виникали й інші організації націоналістичного спрямування. Важливе значення для розуміння сутності і перспектив розвитку сучасного українського націоналізму має теоретичний багаж його історичного періоду, свідченням чого є праці провідного діяча ОУН-б С. Ленкавського.

У той же час активізація й успіхи сучасних націоналістичних сил в Україні викликають негативну реакцію Росії, інших сусідніх держав та ряду європейських інституцій. Вона цілком вкладається у рамки того явища, яке американський науковець Г. Моргентау описав як «абетковий парадокс націоналізму». Характерно, що паралельно з цим офіційна політика Росії, сусідніх Угорщини та Польщі носить націоналістичний характер, а Європа сама переживає найвищий пік успіху правих сил за весь післявоєнний період її історії.

4. Новітня українська революція має перманентний характер. І в цьому є глибока логіка. Адже якщо в сутності своїй кожна соціальна революція є докорінною і системною зміною ладу, який існує в суспільстві, то така зміна не може відбутися миттєво. А тому сучасна українська революція як докорінна і системна зміна постсоветського українського суспільства – це тривалий у часі і болісний та неоднозначний за своїм змістом процес. Прогнозуючи його продовження, автор передбачає, що чергове революційне піднесення в Україні носитиме соціальний характер і антиолігархічну спрямованість. Адже тотальна залежність політичного процесу від олігархічного укладу економіки є основним гальмом цивілізованого загалом і національного та соціального, зокрема, розвитку Української держави.

Вагомий складник сучасного націоналістичного руху протягом усіх років Незалежності становили і становлять парамілітарні організації. На формування ряду з них вирішально вплинули організаційні форми

національно-визвольної боротьби та ідеологія УПА. Революційний, а зокрема і парамілітарний, потенціал українського націоналізму було апробовано в перманентних революційних подіях, а особливо під час Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013–2014 рр. В останній із них громадський рух «Правий сектор» і партія ВО «Свобода» здійснювали найбільший серед інших націоналістичних структур вплив на перебіг революційного процесу.

З початком російсько-української війни на базі націоналістичних парамілітарних організацій було сформовано добровольчі військові формування, і це вагомо вплинуло на організацію відсічі російській збройній агресії у початковий період. Військова тематика стала провідною і в політичних процесах та партійному будівництві. Її використовують політичні сили різної світоглядної спрямованості. Під впливом військового протистояння з Росією, яка, як правило, всіх захисників України відносить до категорії «бандерівців», посилюється ідеологічний вплив традиційного українського націоналізму і збройної національно-визвольної боротьби УПА на всі аналізовані націоналістичні структури.

5. Від часу заснування ОУН її програма передбачала, що боротьба українського націоналізму за незалежну національну державу проходить три етапи – національного визволення, державного закріплення та розвитку держави. На визвольному етапі ОУН поставила здобуття національної держави на рівень національної ідеї. Національно-визвольна боротьба ОУН–УПА визначально вплинула на національну форму відновленої 1991 р. Української держави. Відповідно на цьому етапі український націоналізм ідентифікувався як визвольний.

Сьогодні український націоналізм у своєму розвитку перейшов на етап державного закріплення, і в його доктрині значної еволюції зазнало бачення форми держави. На попередньому етапі воно включало федеративний устрій, президентську республіку як форму державного правління та режим національної диктатури в ранній період й авторитаризму в пізніший. В сучасних умовах доктрина українського націоналізму зберегла бачення форми правління, однак трансформувала два інші елементи в унітарний устрій та класичний демократичний режим. При цьому зміст держави наповнює такими характеристиками: держава національна, демократична (народоправна), соціальна і правова.

Доктрина сучасного українського націоналізму передбачає, що в період посттоталітарної трансформації суспільства закономірним етапом становлення національної і демократичної держави є існування режиму національного авторитаризму. Таке положення відповідає висновкам науковців, що між демократією і тоталітаризмом проміжне місце займають авторитарні політичні режими, які сприяють руйнуванню тоталітарних структур і створенню дієздатних демократичних інститутів. Відмінність моделі національного авторитаризму від інших його типів відрізняється метою існування, що полягає в тому, що основний носій влади (особа чи

політична сила) цілеспрямовано формує національні і демократичні основи держави.

На етапі державного закріплення український націоналізм зіткнувся з проблемою трансформації своєї сутності та переведення націомобілізаційного революційно-руйнівницького потенціалу в конструктивно-державницький. З уваги на це в дослідженні висунуто концептуальну ідею раціонального націоналізму.

6. Центральним елементом концепції раціонального націоналізму є національна держава як політичний ідеал націоналізму і головний інструмент захисту інтересів нації. Відповідно його основною ознакою є державницький характер. Логічно взаємопов'язаним із державницькою характеристикою раціонального націоналізму є конструктивізм.

Змістовне наповнення концепції раціонального націоналізму впливає з головних викликів у кожній зі сфер суспільного життя. У політичній він носить характер інтеграційного, в економічній позиціонується як економічний націоналізм, а в соціальній та культурно-духовній є соціально-консервативним.

У політичній сфері позиціонування українського раціонального націоналізму як інтеграційного впливає з актуальної проблеми консолідації українського суспільства. Цей виклик змушує його програмно формувати таку інтеграційну відповідь в етнополітичній сфері, яка б одночасно забезпечувала повноцінний розвиток титульної української нації і умови культурного самовираження для етнічних меншин. Адже національна держава як політичний ідеал націоналізму вимагає конструювання максимально виважених і врегульованих етнонаціональних відносин.

У той же час політика економічного націоналізму мала б формувати економічний фундамент національної держави. Реальна державна незалежність немислима без незалежної економічної політики, яка передбачає механізми її регулювального впливу, протекціонізму та імпортозаміщення. Тим більше в умовах глобалізації, яку у власних інтересах ефективно використовують економічно розвинені держави світу і транснаціональні корпорації.

Без політики економічного націоналізму неможливим є і повноцінний соціальний захист нації, припинення процесів її фізичного вимирання і збереження національної ідентичності. Вони є тими найактуальнішими викликами, які сьогодні стоять перед українською нацією у соціальній та культурно-духовній сферах і які прогнозовано загострюватимуться у перспективі. З уваги на це сучасний український націоналізм має соціально-консервативну спрямованість.

Сучасний український націоналізм можна ідентифікувати як соціально-консервативний, і таке його означення на етапі розбудови сучасної української держави аналогічне революційному на етапі національно-визвольної боротьби. В останні роки в державно-конструктивній парадигмі сучасного українського націоналізму спостерігаються частково елементи

революційно-визвольної, що об'єктивно детерміновано «гібридною агресією» Російської Федерації в Україні.

Успішна трансформація революційного потенціалу сучасного українського націоналізму в раціональний, конструктивістсько-державотворчий значною мірою залежить від двох зустрічно спрямованих складників – запиту суспільства і держави на жертвних будівничих її національних основ та готовності самого націоналізму до інтелектуальної модернізації своєї сутності.

7. В національному питанні українські націоналістичні організації дотримувалися і дотримуються принципу адекватності. Відповідно до нього українські націоналісти різних формацій в історії і в сучасній українській політиці своє ставлення до представників інших націй вибудовували і вибудовують залежно від того, як ті ставилися і ставляться до програмної мети українських націоналістів визволити українську націю з-під колоніального поневолення, побудувати власну національну державу й зберегти в ній національну ідентичність.

Перепорою для конструктивного впливу українського націоналізму на формування збалансованої етнонаціональної політики держави є стан його перманентного протистояння із зовнішніми націоналізмами колишніх держав-метрополій і внутрішніми націоналізмами їхніх етнічних меншин в Україні, яке Р. Брюейкер визначив як боротьбу «тріади націоналізмів» на постсовєтському просторі. Його причиною є у першу чергу постімперський синдром тих держав, що в недавній історії були колонізаторами України, та їхні намагання використати свої етнічні меншини в Україні як інструмент впливу на вигідну їм внутрішню політику нашої держави.

Важливим фактором загострення етнонаціональних відносин у державі є постколоніальний дискурс у трактуванні ряду складних сторінок української історії, а зокрема національно-визвольної боротьби ОУН та УПА. А тому завданням сучасної української історичної і політичної науки є вироблення альтернативного трактування таких сторінок історії, і від його виконання великою мірою залежить успіх становлення національної Української держави.

8. Цінним надбанням українського націоналізму є оригінальна зовнішньополітична доктрина ОУН. Її головними принципами є: повноцінна суб'єктність України в міжнародних відносинах; спирання на сили власного народу; світовий український солідаризм; мілітарна організація національного організму; доцільна союзницька політика. До головних концепцій цієї доктрини належать: концепція України як вирішального чинника східноєвропейського політичного простору; споріднена з нею концепція балто-чорноморської осі; ідея розчленування Російської імперії на національні держави; концепція Європи вільних національних держав; концепція «в Європу через Азію» та концепція просторової експансії.

Те, що сучасне керівництво Української держави не враховувало основні принципи та концептуальні засади зовнішньополітичної доктрини ОУН, значною мірою призвело до того, що вона сьогодні характеризується як

країна нереалізованих геополітичних можливостей і перебуває під зовнішнім управлінським впливом лідерів геополітичного процесу.

Український націоналізм є також важливим чинником цивілізаційної визначеності держави. Адже, перебуваючи на етапі постколоніального становлення, Україна характеризується внутрішньою орієнтаційною роз'єднаністю поміж європейською та євразійською цивілізаціями. Відстоюючи в таких умовах власну національну ідентичність, український націоналізм може вагомо впливати на те, аби вона стала ядром політичної нації. В такому разі українська політична нація з українським етнічним ядром матиме чітку європейську цивілізаційну визначеність, адже український націоналізм історично демонстрував і сьогодні демонструє переважно європейську цивілізаційну зорієнтованість.

Це дослідження виявляє і деякі аспекти подолання власних стереотипів націоналізму, породжених тривалим періодом бездержавного існування націй, та цим самим воно відкриває перспективу для подальших досліджень, а зокрема на теми постколоніального націоналізму та політичної нації.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ: Видавництво «Лілея НВ», 2019. 544 с.

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України

2. Сич О. Українська еміграція і російсько-український конфлікт (на прикладі визвольної концепції ОУН-революційної). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №1(75). С. 322–333.

3. Сич О. М. Організація українських націоналістів і становлення структур сучасного українського націоналізму. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. № 5–6 (41–42). С. 181–194.

4. Сич О. Націоналізм – фактор цивілізаційного визначення. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 2 (94). С. 18–120.

5. Сич О. Революція на граніті 1990 р. і Помаранчева революція 2004 р.: динаміка впливу націоналістичних структур. *Історико-політичні студії. Збірник наукових праць*. 2018. № 1 (9). С. 95–106.

6. Сич О.М. Український націоналізм: головні підсумки визвольного та перспективи державницького етапу розвитку. *Регіональні студії*. 2018. Вип. 14. С. 57–62.

7. Сич О. М. Радикалізація європейського політичного життя міжвоєнного періоду: націоналізм, фашизм, нацизм. *Politicus*. 2018. № 5/6. С. 26–34.

8. Сич О.М. Вплив національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на мілітаризацію сучасного українського націоналістичного руху. *Регіональні студії*. 2018. Вип. 16. С. 116–124.

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукових баз:

9. Сич О. М. Революція гідності: контекст перманентного революційного процесу та періодизація. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 135 (8). С. 359–364.

10. Сич О. М. Вплив українських націоналістичних структур на перебіг Революції гідності 2013–2014 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 136 (9). С. 262–267.

11. Сич О. М. Олігархічний політичний режим і соціальні підстави перманентного революційного процесу в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137 (10). С. 348–352.

12. Сич О. М. Революційна складова доктрини націоналізму. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138 (11). С. 25–29.

13. Сич О. М. Соціально-консервативна складова концепції раціонального націоналізму. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (12). С. 27–33.

14. Сич О. М. Ренесанс етнічних націоналізмів Західної Європи. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. Випуск 21. С. 148–156.

15. Сич О. М. Ренесанс націоналізмів державних націй Західної Європи: Німеччина, Австрія, Італія. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 140. С. 48–54.

16. Сич О. М. Ренесанс націоналізмів державних націй Західної Європи: Франція, Велика Британія, Греція. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 141. С. 67–74.

17. Сич О. М. До питання термінології в сучасному українському націоналізмознавстві. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 142. С. 105–110.

18. Сич О. М. Праві партії країн Скандинавії в контексті ренесансу націоналізму. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Випуск 23. С. 203–213.

19. Сич О. М. Визначення і доновітній період українського націоналізму у працях І. Лисяка-Рудницького. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Випуск 25. С. 162–169.

Статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях інших держав:

20. Sych O. Japan in the Liberation Concept of the OUN in the Postwar Period. *Kobe Gakuin economic papers*. Kobe Japan, 2015. No 1–2. P. 1–23.

21. Sych O. M. Revolutionary Component of the Modernist History of Nationalism. *Scientific Light*. Wroclaw, Poland, 2018. Vol 1., No 23. P. 17–23.

22. Sych O. M. “Rationalization” of Eastern European Nationalism: Conceptual, Conditions, Challenges. *The Scientific Heritage*. Budapest, Hungary, 2018. Vol 3., No 29. P. 55–59.

23. Sych O. M. Issue of Ukrainian in the scientific heritage of I. Lysiak-Rudnytsky. *The Scientific Heritage*. Budapest, Hungary, 2019. Vol 2., No 38. P. 52–56.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Сич О. Модель національного авторитаризму на етапі посттоталітарної адаптації українського суспільства. *Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності*: Зб. наук. пр. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. Луганськ: Знання, 2007. С. 405–413.

25. Сич О. «Абетковий парадокс націоналізму» Г. Моргентау і підстави його проявів в Україні. *Ціннісно-смисловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму*. Матеріали міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 17–18 листопада 2007 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. С. 598–612.

26. Сич О. Проблема подолання постколоніального дискурсу у трактуванні історії національно-визвольної боротьби ОУН–УПА. *Україна. Нація. Державність*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України (Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. С. 80–93.

27. Сич О. Перманентна національна революція: сучасний дискурс українського націоналізму. *Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст*. Матеріали міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 508–517.

28. Сич О. Протистояння націоналізмів і етнонаціональна політика в Україні. *Етнонаціональна політика в теорії та практиці українського націоналізму: історія і сьогодення*. Матеріали V всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 14–15 червня 2013 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. С. 415–427.

29. Сич О. Національне питання в ідеологічно-програмових засадах українського націоналізму. *Історико-політичні студії*. Збірник наукових праць. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ, 2014. № 2. С. 122–130.

30. Сич О. Базові характеристики сучасної держави крізь призму ідеології українського націоналізму. *Держава у теорії і практиці українського націоналізму*. Матеріали VI наукової конференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 441–451.

31. Сич О. Витоки українського націоналізму та розвиток і генеалогія ОУН (1891–2005). *Галччина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2017. Ч. 29–30. С. 26–35.

32. Сич О. Україна в глобалізованому світі: оцінка крізь призму зовнішньополітичної доктрини ОУН. *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів*. Збірник матеріалів П'ятих Бандерівських читань (Київ, 9 лютого 2018 р.). Київ-Львів: Недержавний аналітичний центр «УССД – Видавництво «Астролябія», 2018. С. 22–45.

33. Сич О. Концепція раціонального націоналізму та проблеми його становлення. *Економічний націоналізм*. Матеріали VIII всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2018 р.). Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2018. С. 286–299.

АНОТАЦІЯ

Сич О. М. Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук зі спеціальності 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, НАН України, Київ, 2020.

Дисертація є комплексним дослідженням трансформації революційно-визвольної парадигми українського націоналізму в конструктивно-державницьку. Розглянуто теоретичні аспекти націоналізму, його революційний складник, відродження націоналізмів у Західній Європі. Розкрито атмосферу радикалізації міжвоєнного суспільно-політичного життя, її вплив на виникнення українського націоналізму та відмінності між ним і фашизмом та нацизмом, створення і генезис ОУН, шляхи виникнення і розвиток сучасного українського націоналізму, трактування в його доктрині сучасних революційних процесів та вплив на їхній перебіг.

Розглянуто місце держави в доктрині українського націоналізму, обґрунтовано потребу трансформації її моделі з його переходом від визвольного етапу до державницького, запропоновано й обґрунтовано концептуальну ідею раціонального націоналізму та ідентифіковано сучасний український націоналізм як соціально-консервативний.

Проаналізовано й розкрито змістовне наповнення етнополітичних відносин в історії, теорії і практиці сучасного українського націоналізму. На основі історичного аналізу систематизовано його зовнішньополітичну доктрину. Поглиблено аналіз сучасної російсько-української війни в контексті визвольної концепції ОУН післявоєнного періоду. Проаналізовано вплив націоналізму на цивілізаційну визначеність держави.

Ключові слова: націоналізм, революційний потенціал націоналізму, перманентна національна революція, парадигма українського націоналізму, національна держава, національний авторитаризм, раціональний націоналізм, економічний націоналізм, соціально-консервативний націоналізм, етнополітичні відносини, зовнішньополітична доктрина.

ANNOTATION

Oleksandr Sych. Contemporary Ukrainian nationalism: political aspects of paradigm transformation. Manuscript.

Thesis for a Doctor of Political Science degree in specialty 23.00.01 – Theory and History of Political Science. I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The thesis is a comprehensive study of the transformation of the revolutionary-liberation paradigm of the Ukrainian nationalism into a constructive-statesmanlike one. The theoretical aspects of the concept of nationalism, its basic interpretations and paradigms, the problem of unification of terminology base, the revolutionary component of the doctrine and modernist history of nationalism are considered.

The process of revival of nationalisms of state nations and ethnic nationalisms in the countries of Western Europe is analyzed.

The study revealed an atmosphere of radicalization of interwar life and compared the ideological and political currents of fascism and Nazism that had emerged in these circumstances with Ukrainian nationalism, emphasizing the differences between them. The origins of Ukrainian nationalism, the creation of the OUN and its dismemberment on the OUN-b, OUN-m and OUN-z, and their influence on the development of modern Ukrainian nationalism were considered. The ways of its organizational forms were analyzed, in particular paramilitary nature, and were demonstrated potential growth from the Granite Revolution to the Orange Revolution (1990-2004), the impact on the Dignity Revolution of 2013-2014 was considered, the social character of revolutionary processes and the anti-oligarchic orientation of the revolutionary perspective in Ukraine were substantiated.

The place of the state in the doctrine of Ukrainian nationalism was considered, was justified the modernization of the model of its form. At the liberation stage, it provided for a federal structure and a presidential form of government, while at the state level it evolved to a unitary system and a presidential form of government. The vision of a political regime was transformed from a national dictatorship and authoritarianism to a classical democratic regime. In the interpretation the content, the state acts as a national, democratic, social and legal. The task of filling all spheres of state life with national content is raised to the level of the national idea, its democratic character through the prism of the nation's interests is interpreted as a natiocracy, the social character is actualized by the problem of preserving the demographic substance of the nation, and the legal provides for the protection of the rights and freedoms of citizens on an organic-national legal basis.

The internal and external factors that make it difficult to establish a national democratic state were identified. Internal influences include socialistic, social-psychological, economic, elite-leadership, structural-power and consolidation, and external influences include Russian and Western influences. By their combined effect, they led to the existence of a political regime of authoritarianism, which on the main grounds is additionally qualified as criminal-oligarchic. In contrast, the modern doctrine of Ukrainian nationalism offers an alternative model of national authoritarianism.

It is noted that according to Hans Kohn classification, Eastern European nationalisms, in contrast to Western European ones, were formed in the absence of their own state and found their expression in the sphere of culture, and therefore differ in ethnocultural orientation and irrationalism. In the context of the restoration of national statehood, they faced the requirement of "rationalization" of their doctrines. However, such circumstances as postcolonial distancing from metropolises, globalization processes, postmodern nature of the modern era complicate its implementation and further encourage them to balance on the verge of ideological irrationality and program rationalism.

The study proposed an author's vision of the concept of rational nationalism and thus proposed to see such interpretations and the system of views on it, that are

based on the intelligent, practical and expedient use of its societal potential. The centerpiece of the concept is the nation state as the political ideal of nationalism. Accordingly, its main features are of statism and constructive nature. The substantive content of the concept derives from the main challenges in each sphere of public life and in the political it is integrative, in the economic it is economical, in the social and cultural-spiritual it is socially-conservative. The latter characteristic is defined as the main identity for the modern Ukrainian nationalism.

The content of ethno-political relations in the doctrine of Ukrainian nationalism is revealed and it is established that in history and in modern Ukrainian politics it built its attitude to representatives of other nations depending on how they treated the program goal to liberate the Ukrainian nation, to build a nation state and preserve national identity.

The foreign policy doctrine of Ukrainian nationalism is systematized and the author's vision of the possibilities of its use is offered. Its main principles are: full-fledged subjectivity of Ukraine in international relations, reliance on the strength of own people, world Ukrainian solidarity, military organization of the national organism, appropriate allied policy. The main concepts of the doctrine include: the concept of Ukraine as a decisive factor in the Eastern European political space; related to it the concept of the Baltic-Black Sea axis; the division of the Russian Empire into nation states; the concept of a Europe of free nation states; the concept of "to Europe through Asia" and the concept of spatial expansion.

Keywords: nationalism, revolutionary potential of nationalism, permanent national revolution, paradigm of the Ukrainian nationalism, nation state, national authoritarianism, rational nationalism, economic nationalism, social-conservative nationalism, ethno-political relations, foreign policy doctrine.

АННОТАЦИЯ

Сыч А. М. Современный украинский национализм: политологические аспекты трансформации парадигмы. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса, НАН Украины, Киев, 2019.

Диссертация является комплексным исследованием трансформации революционно-освободительной парадигмы украинского национализма в конструктивно-государственную. Рассмотрены теоретические аспекты национализма, его революционная составляющая, возрождение национализмов в Западной Европе. Раскрыто атмосферу радикализации межвоенной общественно-политической жизни, ее влияние на возникновение украинского национализма и его отличие от фашизма и нацизма, возникновение и генезис ОУН, пути возникновения и развития современного украинского национализма, трактовки в его доктрине революционных процессов и влияние на их ход.

Рассмотрено место государства в доктрине украинского национализма, обосновано необходимость трансформации ее модели с его переходом из

освободительного этапа в государственный, выдвинуто и обосновано концептуальную идею рационального национализма, идентифицировано современный украинский национализм как социально-консервативный.

Проанализировано и раскрыто содержательное наполнение этнополитических отношений в истории, теории и практике современного украинского национализма. На основе исторического анализа систематизировано его внешнеполитическую доктрину. Углубленно анализ современной российско-украинской войны в контексте освободительной концепции ООН послевоенного периода. Рассмотрено влияние национализма на цивилизационную определенность государства.

Ключевые слова: национализм, революционный потенциал национализма, перманентная национальная революция, парадигма украинского национализма, национальное государство, национальный авторитаризм, рациональный национализм, экономический национализм, социально-консервативный национализм, этнополитические отношения, внешнеполитическая доктрина.

Підписано до друку 16.10.2020. Формат 60 x 84/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. № 050.

Надруковано у ФОП Іваночко В. С.
Свідоцтво № 2509701952
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 18/2,
e-mail: lileyanyv@gmail.com